

№3

MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR

ILMIY ELEKTRON JURNALI

ISSN: 2181-3965
VOLUME 5
TOSHKENT 2026

“MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR” ILMIY ELEKTRON JURNALI TAHRIRIYAT KENGASHI RAISI

To‘lqin Zakirovich Teshabayev – tahririyat kengashi raisi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI

Mehmonov Sultonali Umaraliyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘quv ishlari bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Abdurahmanova Gulnora Qalandarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Karimova Komila Daniyarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Yoshlar masalalari va ma‘naviy-marifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Hududiy ta‘lim masalalari va markazlar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sindarov Sherzod Egamberdiyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Infratuzilmalarni rivojlantirish va iqtisod ishlari bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Saparov Aktam Jo‘rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori

Islamkulov Alimnazar Xudjamuratovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Pardayev Abdunabi Xoliqovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Kuziyev Islomjon Ne‘matovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Baymurotov Tursunbay Maxkambayevich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

Omonov Akrom Abdinazarovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sharipov Qongratbay Avezimbetovich – texnika fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vaziri

Jumayev Nodir Xosiyatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi deputati

Haydarov Nizomiddin Hamroyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Raviprakash G. Dani – Xalqaro ta‘lim konsultanti, professor (AQSH)

Bagautdinova Nailya Gumerovna – Qozon federal universiteti Boshqaruv, iqtisodiyot va moliya instituti direktori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Rossiya Federatsiyasi)

Sharifzoda Mu‘min Mashokir – Tojik davlat huquq, biznes va siyosat instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Tojikiston Respublikasi)

Maley Elena Borisovna – Polotsk davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent (Belarus Respublikasi)

Asif Mahbub Karim – Malayziya Menejment va tadbirkorlik universiteti professori (Malayziya qirolligi)

Piter Xayk – Yevropa amaliy fanlar va menejment instituti ilmiy ishlar bo‘yicha prorektori (Chexiya Respublikasi)

Yavuz Demirel – Kastamonu universiteti professori (Turkiya Respublikasi)

Jo‘rayev Abdug‘affor Safarovich – Termez agrotexnologiyalar va Innovatsion rivojlanish instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ismanov Ibroxim Nabiyeovich – Farg‘ona politexnika instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Xayriddinov Azamat Botirovich – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti prorektori iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tashnazarov Samiddin Nizamovich – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Nurmanov Ulug‘bek Anorbayevich - Bank-moliya akademiyasi “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Yakubova Nargiz Tursunbayevna – iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Mamatov Baxadir Safaraliyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qiyosov Sherzod Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Urazaliyev Kamoliddin Tajikulovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

JURNAL TAHRIRIYATI

Saparov Aktam Jo‘rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori, dotsent

Avlokulov Anvar Ziyadullayevich – ilmiy muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Aliqulov Mehmonali Salohiddin o‘g‘li – mas‘ul muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Buxorova Moxira Samandarovna – muharrir

O‘zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 364-son qarori bilan “Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari yuzasidan assosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

“Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali
23.11.2022-yildan

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №R-566966 reyestr raqami tartibi bo‘yicha ro‘yxatdan o‘tkazilgan.
Litsenziya raqami: №049864

MUNDARIJA

1.	Шаисламова Наргиза Кабиловна	Тижорат банклари рискларини баҳолашда стресс-тест усулидан самарали фойдаланиш	7
2.	Ashurova Nargiza Chori qizi	O‘zbekiston turizm xizmatlari bozorida gastronomik turizmi rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari	19
3.	Mamatqulov Avazbek Axmadaliyevich	Oliy ta‘lim muassasalarida ichki audit tizimini raqamlashtirish mexanizimini takomillashtirish	24
4.	Sobirov Otabek Olimjonovich	Boshqaruv hisobini tashkil etishning konseptual asoslari	36
5.	Rustamov Maqsud Suvonqulovich, Boqiyeva Zuhra Soxibjon qizi	Iqlim o‘zgarishining iqtisodiyotga ta’siri	41
6.	Xalimov Shaxboz Xalimovich	Qishloq joylarida turizm xizmatlarini rivojlantirishning xorij tajribalari	48
7.	Kenjayev Ikrom Ergashboyevich	Hududlarda investitsiya mexanizmlarini takomillashtirishning institutsional va moliyaviy omillari	53
8.	Rustamov Maqsud Suvonqulovich, Normatov Muslimbek No‘rbo‘ta o‘g‘li	Kredit riski	60
9.	Курбонов Саид Акбарович	АҚШ федерал резерв тизими (ФРТ) ва унинг иктисодиётга таъсири	67
10.	Bekmurodova Feruza Azamat kizi, Kadambaeva Charos Masharip kizi	Economic cooperation practices and development trends in Middle Eastern countries	73
11.	Mardonova Malika Asatilloevna	Xavfsiz turizm tushunchasining nazariy-uslubiy asoslari	80
12.	Alimov Baxodir Batirovich	Rivojlangan sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy holati va samaradorlik ko‘rsatkichlari tahlili	85
13.	Narziyev Abror Baxtiyorovich	Moliyaviy bozorlardagi volatillik dinamikasining GARCH modellari asosida empirik tahlili	95
14.	Xoldorova Kamola Jamoliddin qizi, Murodova Dilnoza Choriyevna	O‘zbekistonda tijorat banklarini transformatsiya qilishning dolzarb masalalari	106
15.	Юсупов Бехзод Юсуп угли	Финтех-ориентированная модель комплексной оценки кредитоспособности корпоративных клиентов и её влияние на эффективность банковских решений	112
16.	Ташбаева Рано Гайбуллаевна, Ташбаев Улугбек Ванситович	Цифровая оценка конкурентоспособности предприятий HoReCa на основе Open Data и онлайн-платформ (на примере г. Ташкента)	120
17.	Баракаев Отабек Отакулович	Ўзбекистонда аудиторлик хизматлар бозорининг 2020-2025 йилларга тахлили ва уни такомиллаштириш йўналишлари	127
18.	Muradov Botir Hayat	Yevropa iqtisodiyotining yashil transformatsiyasida iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq fizik va moliyaviy risklar tahlili	140
19.	Isroiljonov Murodil Qosimjon ugli	Household Consumption, Imports, and Gross Capital Formation in Uzbekistan: Evidence from an ARDL Model	148
20.	Чориева Нигина Қахрамановна	Классик иктисолий назариялар асосида тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш хусусиятлари	155

21.	Chintemirova Diyora Shuxrat qizi	Hududlar kesimida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining rivojlanish tendensiyalari	160
22.	Artikov Ne'matulla Abdusalamovich	Soliqli daromadlar oshishida sheringning iqtisodiy imkoniyatlari	166
23.	Кузиева Динора Баходировна	Узоқ муддатли активларни баҳолаш тартибини такомиллаштириш	173
24.	Умарова Гулзодахон Қодирбековна	Кичик бизнесни муқобил молиялаштиришнинг илғор хорижий тажрибалари	181
25.	Murtozayeva Zarnigor Komol qizi	Tashabbusli budget mablag'larini ijtimoiy ehtiyojlar asosida manzilli taqsimlash mexanizmlarini takomillashtirish	187
26.	Baytanov O'ralboy Miraqul o'g'li	Sanoat korxonalarida mahsulot sifatini boshqarishning zamonaviy metodologik yondashuvlari	193
27.	Mardonov Akromjon Nusrat ogli	The impact of fiscal policy on the national economy	201
28.	Ostonaqulov Dilshod Ismatilla o'g'li	O'zbekiston respublikasining aholi hayot sifati va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni statistik baholash	206
29.	Babaxanova Nozima Saidakbarovna	Milliy fond bozorida aksiyalarni ommaviy joylashtirish mexanizmlarini transformatsiya qilish yo'llari	213
30.	Tilabov Nasrulla Tashmuratovich	O'zbekistonda davlat qarz portfelini risk-diyagnostika asosida boshqarish metodologiyasini takomillashtirish	220
31.	Rahmonova Durdona Hasan kizi	Effective management of investment opportunities and regional economic diversification: evidence from the kashkadarya region	226
32.	Xamdamov Omonullo Ne'matullayevich	Kapital bozorida moliyaviy resurslar jalb qilishning xalqaro amaliyot tajribalari	233
33.	Achilov Dilshod Marufovich	Innovatsion faoliyatning moliyaviy ta'minot manbalari va ularni samarali boshqarish yo'llari	244
34.	Baratova Zumrat Xalmetjanovna	Innovatsion faoliyat bilan bog'liq moliyaviy risklarni boshqarish	253
35.	Mavlyanova Yulduzxon Turg'unovna	Moliyaviy resurslarni samarali boshqarishda ERP (Enterprise Resource Planning) mexanizmidan foydalanish istiqbollari	261
36.	Ishniyazov Otabek Baxodirovich	Bank faoliyatida risklarning turlari, ularni samarali boshqarish	268
37.	Baxriddinov Kamoliddin Baxriddin o'g'li	Aksiyadorlik jamiyatlarida investitsiyaviy qaror qabul qilish amaliyotining tahlili	275
38.	Qudratova Feruza Nasriddinovna	Financing decisions and value creation in an emerging economy: Evidence from the capital structure of Uzauto Motors	283
39.	Xasanov Komil Mutalibjanovich	Chiqindilarni boshqarishda yevropa ittifoqi tajribasi va uni o'zbekiston sharoitida qo'llash	591
40.	Orzukulova Zumrad Abdukhalik kizi, Azimova Nozimakhon Alisher kizi	Strategic brand management: review of keller's brand equity model and Aaker's brand identity system	297
41.	Ollokulova Feruza Mansurovna	Davlat xususiy sheriklik rivojlanishining xorij tajribasi va undan O'zbekiston amaliyotida foydalanish imkoniyatlari	302
42.	Umurzakova Dildora Sultonmaxmudovna	Raqamli iqtisodiyot sharoitida ayollar bandligiga doir muammolarning asosiy yo'nalishlari	310
43.	Jo'rayeva Zarifa Bahodir qizi	Tijorat banklarida kredit xizmatlari amaliyotining dolzarb masalalari	317

44.	Tureev Azizbek Abatovich	Qoraqalpog‘iston Respublikasida mevachilik tarmog‘ini klasterlashning iqtisodiy samaradorligini baholash	324
45.	Mirzataev Muratbaevich	Salamat Ekologik muammolar sharoitida qishloq xo‘jaligi barqarorligini ta‘minlashda smart texnologiyalardan foydalanishning ilmiy-uslubiy asoslari	329
46.	Komekova Gulzira Sharbaevna	Raqamlashtirilgan logistika tizimlari asosida sabzavotchilik mahsulotlari bozorining samaradorligini oshirish yo‘llari	335
47.	Qidirmiyazov Sherniyazovich	Ajiniyaz Qoraqalpog‘iston Respublikasida qurilish sohasining rivojlanish holati va sun‘iy intelkt asosida xizmat kursatishni rivojlantirish istiqbollari	340
48.	Розиков Жалил Жалолович	Вопросы реформирование бухгалтерского учета в сельском хозяйстве	346
49.	Karimov Gapardjonovich	Eminjon Sanoat korxonalarida moliyaviy tahlil axborot tizimini takomillashtirish masalalari	351
50.	Toshev Nurbek Janon o‘g‘li	Qashqadaryo viloyatida turizm samaradorligi indeksi (TEI) asosida mintaqaviy turizm rivojlanishi dinamikasini baholash	359
51.	Kurbonova Malika Akhmad kizi	Comprehensive methodology for assessing the effectiveness of digital economy technology implementation in regional economic development	365
52.	Isakova Naima Ikromjonovna	Xizmat ko‘rsatish korxonalarida turizmni rivojlantirish uchun strategik marketing dasturini ishlab chiqish va uni takomillashtirish yo‘llari	371
53.	Sultanova Nigora Xikmatxo‘ja qizi	Xarajatlar hisobida ABC va BSC tizimlari integrativ tahlili	377
54.	Muminova Parvina Ilhom qizi	Bank majburiyatlari hisobi va ichki auditini takomillashtirish	383
55.	Abduraxmonova Alimov Baxodirovich	Munisa, Ulug‘bek Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish korxonalarida biznesni rivojlantirish tamoyillari va bosqichlari	389
56.	Axmedov Shoymurod Azamat o‘g‘li	Tijorat banklarida investitsiya loyihalarini moliyalashtirish samaradorligini takomillashtirish yo‘llari	395
57.	Xamdamov Komilovich	Shavkat Aholini ijtimoiy himoyalash moliyaviy mexanizmi samaradorligini baholashning nazariy-metodologik asoslari	402
58.	Ruziyev G‘anisher Usarovich	Soliqlar vositasida tadbirkorlikni rivojlantirish va bandlikni ta‘minlash orqali daromadlarni oshirish hamda kambag‘allikni qisqartirish masalalari	411
59.	Atamuratova Muzafarovna	Gulrux Kichik biznes tizimlarining iqtisodiy mohiyati va ularni modellashtirish bo‘yicha zamonaviy xorij tajribasi	419
60.	Mirzayeva Charos G‘ayrat qizi	Savdo va xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy o‘shisdagi o‘rni: Janubiy Koreya va O‘zbekiston misolida qiyosiy ekonometrik tahlil	424
61.	Toshpulatov Akromovich	Davron Islom moliyasida risklarni boshqarish	437
62.	Amir Xudaykulov	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiq EBITda indikatorini hisobga olishning o‘ziga xos xususiyatlari	451

**КЛАССИК ИҚТИСОЛИЙ НАЗАРИЯЛАР АСОСИДА ТАДБИРКОРЛИК
СУБЪЕКТЛАРИНИНГ ЭКСПОРТ САЛОҲИЯТИДАН ФОЙДАЛАНИШ
САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ**

Чориева Нигина Қахрамановна

*Бухоро давлат университети,
Иқтисодиёт кафедраси ўқитувчиси
[Orcid: 0009-0003-9160-9283](https://orcid.org/0009-0003-9160-9283)*

Аннотация: Мақолада тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини оширишга қаратилган замонавий иқтисодий фанда дастлабки илмий қарашлар сифатида баҳоланадиган классик иқтисодий ёндашувлар чуқур таҳлил қилиниб, уларнинг амал қилиш хусусиятлари аниқланган

Калит сўзлар: тадбиркорлик, кичик тадбиркорлик, ўрта тадбиркорлик, йирик тадбиркорлик, экспортёр тадбиркор, тадбиркорлик субъекти, тадбиркорлик салоҳияти, тадбиркорлик субъекти экспорт салоҳияти.

**ОСОБЕННОСТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ НА ОСНОВЕ
КЛАССИЧЕСКИХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕОРИЙ**

Чориева Нигина Қахрамановна

*Бухарский государственный университет,
Преподаватель экономического факультета
[Orcid: 0009-0003-9160-9283](https://orcid.org/0009-0003-9160-9283)*

Аннотация: В статье подробно анализируются классические экономические подходы, которые рассматриваются как первоначальные научные взгляды в современной экономической науке, направленные на повышение эффективности использования экспортного потенциала хозяйствующих субъектов, и определяются характеристики их применения

Ключевые слова: предпринимательство, малое предпринимательство, среднее предпринимательство, крупное предпринимательство, предприниматель-экспортёр, хозяйствующее субъект, бизнес-потенциал, экспортный потенциал хозяйствующего субъекта.

**FEATURES OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF USING THE EXPORT
POTENTIAL OF ECONOMIC ENTITIES BASED ON CLASSICAL ECONOMIC
THEORIES**

Choriyeva Nigina Qaxramanovna

*Bukhara State University,
Teacher of the Department of Economics
[Orcid: 0009-0003-9160-9283](https://orcid.org/0009-0003-9160-9283)*

Abstract: This article provides a detailed analysis of classical economic approaches, which are considered the original scientific views in modern economic science aimed at improving the efficiency of using the export potential of economic entities, and defines the characteristics of their application

Keywords: entrepreneurship, small business, medium-sized business, large business, entrepreneur-exporter, business entity, business potential, export potential of an economic entity.

Кириш

Глобал даражада бозор иқтисодий муносабатларининг риводланиши турли миллий

иқтисодий тизимлар шароитид тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш асосида уларнинг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ҳисобига мамлакатни барқарор ривожлантириш йўналишидаги стратегик мақсад ва вазифаларни самарали ҳал этишга эришиб келишмоқда. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, бугунги кунда Ўзбекистон шроитида амалга оширилаётган чуқур таркибий ўзгаришлар ва тизимли ислохотлар, жумладан, “Ўзбекистон – 2030” ва “2025-2030 йилларда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш” стратегиялари доирасида белгиланган устуворликлар мамлакатда тадбиркорлик фаолиятининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ҳисобига иқтисодий ривожланиш тенденцияларини жадаллаштиришда “миллий иқтисодиётнинг “драйвер” тармоқларида тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш” га қаратилган чора-тадбирлар долзарб аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистон шароитида бугунги кунда амалга оширилаётган ислохотлар, жумладан, жаҳон бозоридаги маҳсулот ишлаб чиқариш занжирларининг тобора ривожланиб бориши шароитида мамлакатда тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш имкониятларидан тўлақонли фойдаланиш заруриятини оширади. Ушбу илмий ва амалий жиҳатдан долзарб муаммони ҳал этишда иқтисодий фанда тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш борасида ишлаб чиқилган илмий назарияларни чуқур ва қиёсий таҳлил қилиш асосида уларни Ўзбекистон шароитида амал қилиши билан боғлиқ бўлган жиҳатларини баҳолашни талаб қилади. Иқтисодий фанда тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш борасида ишлаб чиқилган илмий назариялар турли иқтисодий ривожланиш шарт-шароитлари ва тизимлари билан боғлиқ бўлганлиги сабабли, мазкур йўналишдаги ривожланиш устуворликларини аниқлашда муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар шарҳи

Классик иқтисодий назариялар, хусусан, Адам Смит ва Давид Рикардо ғояларига асосланган ҳолда тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш масаласи иқтисодий тадқиқотларда муҳим ўрин эгаллайди. Экспорт фаолияти орқали кичик ва ўрта тадбиркорлик корхоналари янги бозорларга чиқиш, маҳсулот турларини диверсификация қилиш ҳамда даромадларини ошириш имкониятига эга бўлади. Классик назарияларга кўра, ташқи савдо мамлакат ресурсларидан самарали фойдаланиш ва меҳнат тақсимотини чуқурлаштириш орқали иқтисодий ўсишни рағбатлантирувчи асосий омиллардан бири ҳисобланади [1].

Замонавий тадқиқотларда тадбиркорлик субъектларининг экспорт имкониятларидан самарали фойдаланиши ишлаб чиқариш қуввати, инновацион фаоллик, маркетинг стратегияси ва логистика тизимининг ривожланганлик даражаси билан боғлиқ эканлиги қайд этилмоқда [2]. Портернинг рақобатбардошлик назариясига кўра, миллий ва ҳудудий рақобат устунликлари экспорт салоҳиятини оширишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб, корхоналарнинг ташқи бозорлардаги муваффақияти ички институционал муҳит ва бозор инфратузилмасига бевосита боғлиқ [3].

Жаҳон банки ва OECD экспертлари тадқиқотларида экспорт фаолиятини ривожлантириш учун молиявий ресурсларга кириш имконияти, ташқи бозорлар ҳақида ахборот таъминоти ва халқаро стандартларга мувофиқлик муҳим омил сифатида баҳоланган [4][5]. Шунингдек, давлат томонидан экспорт қилувчи тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш механизмлари, жумладан солиқ имтиёзлари, экспорт субсидиялари ва транспорт-логистика инфратузилмасини ривожлантириш экспорт самарадорлигини оширишга хизмат қилиши таъкидланган [6].

Ўзбекистон иқтисодиёти бўйича олиб борилган илмий тадқиқотларда тадбиркорлик субъектларининг экспорт фаолияти ҳудудлар кесимида турлича ривожланаётгани, саноатлашув даражаси юқори бўлган ҳудудларда экспорт салоҳияти нисбатан юқори эканлиги аниқланган [7]. Айрим тадқиқотларда рақамли технологиялар, электрон тижорат платформалари ва ташқи савдо

инфратузилмасининг ривожланиши тадбиркорлик субъектларининг халқаро бозорларга чиқиш имкониятларини кенгайтириши қайд этилган [8].

Сўнгги йилларда иқтисодий жараёнларни баҳолашда эконометрик ёндашувлардан кенг фойдаланилмоқда. Жумладан, ARDL, панел регрессия ва вақт қаторлари моделлари орқали экспорт ҳажми, инвестициялар ва тадбиркорлик фаолияти ўртасидаги узоқ муддатли боғлиқликлар таҳлил қилинмоқда [9]. Бу эса экспорт салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг назарий ва амалий жиҳатларини чуқур тадқиқ этиш имконини беради.

Тадқиқот методологияси.

Тадқиқот жараёнида тизимли таҳлил, тарихийлик ва мантиқийлик, индукция ва дедукция, анализ ва синтез, қиёсий ва селектив танлаб тадқиқ қилиш, монографик таҳлил ва гуруҳлаш каби усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

Иқтисодий фанда бозор иқтисодиёти шароитида тадбиркорлик фаолиятининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг дастлабки илмий назариялари классик иқтисодий мактаб вакиллари томонидан ишлаб чиқилган мутлоқ ва нисбий устунлик назарияларида ўз ифодасини топади. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, классик иқтисодий мактаб вакиллари томонидан ишлаб чиқилган мутлоқ ва нисбий устунлик назариялари асосида тадбиркорлик фаолиятининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириб борилиши натижасида глобал савдо муносабатлари ривожланишини янги босқичга олиб чиқилишига хизмат қилди.

Демак, А. Смит томонидан ишлаб чиқилган мутлоқ устунлик назарияси классик иқтисодий мактабга тегишли илмий назарияларда “тадбиркорлик соҳасида маҳсулот ишлаб чиқаришини ташкил этишда ишлаб чиқарилаётган маҳсулот тури бўйича юқори самарадорликка эришишда маҳсулотни ишлаб чиқариш харажатлари нуқтаи-назаридан кам харажат талаб қиладиган маҳсулот турига ихтисослашиш асосида мутлоқ устунликка эришиш мумкин” лиги илмий жиҳатдан асослаб берилган бўлиб, ушбу ҳолатни қуйида келтирилган тенглама асосида ифодаб берилган:

$$M_i < M_j$$

Бу ерда:

M_i – маълум бир миллий иқтисодиёт шароитида тадбиркорлик субъектлари томонидан “ i ” турдаги маҳсулот ишлаб чиқаришининг ички харажатлари;

M_j – тадбиркорлик субъектлари томонидан ишлаб чиқарилаётган “ i ” турдаги маҳсулотнинг жаҳон бозоридаги (ёки бошқа миллий иқтисодиётлар шароитида фаолият юритаётган) тадбиркорлик субъектлари томонидан ишлаб чиқариш харажатлари (ёки, маҳсулот ишлаб чиқаришининг ташқи харажатлари).

Мутлоқ устунлик назариясига мувофиқ, “тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятини оширишда маълум бир турдаги маҳсулот тури бўйича оптимал даражадаги меҳнат тақсмоти ва чуқур ихтисослашувга эришиш асосида маҳсулотнинг ишлаб чиқариш ҳажмини максимал даражада оширилиши ҳисобига бошқа тадбиркорлик субъектларига, жумладан, хорижий тадбиркорлик субъектларига нисбатан маҳсулотни ишлаб чиқариш бўйича мутлоқ устунликка эришилади”. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, бугунги кунда глобал маҳсулот ишлаб чиқариш занжирига тадбиркорлик субъектларининг чуқур интеграциялашувига устуворлик қаратилиши натижасида ҳар қандай маҳсулот тури бўйича мутлоқ устунликка эга бўлиш имконияти сезиларли даражада чекланган бўлиб, ушбу ҳолат мутлоқ устунлик назарияси асосида тадбиркорлик фаолиятида экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш имкониятлари чекланганлигидан далолат беради.

Умумий ҳолатда тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини оширишда мутлоқ устунлик назарияларини қўллаш имкониятларининг

чекланганлиги билан боғлиқ бўлган жараёнларни тушунтиришда, классик иқтисодий мактабнинг бошқа бир вакили ҳисобланган Д. Рикардонинг нисбий устунлик борасидаги илмий қарашларини келтириб ўтиш керак бўлади. Ўтказилган таҳлилларга кўра, “Д. Рикардо томонидан нисбий устунлик борасидаги илмий назариянинг ишлаб чиқиши глобал даражада тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш асосида глобал даражадаги савдо муносабатларида фундаментал концепцияларнинг шаклланишига хизмат қилган. Ушбу илмий назариянинг моҳиятига кўра, тадбиркорлик субъектлари фаолиятида ҳар қандай маҳсулот тури бўйича уни ишлаб чиқаришнинг муқобил харажатлари билан зарурий ресурслардан самарали фойдаланиш орқали нисбий устунликка эришиш мумкин” бўлади.

Иқтисодий фанда Д. Рикардонинг “нисбий устунлик назарияси асосида тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини оширишда маълум бир турдаги маҳсулотни ишлаб чиқаришдаги нисбий устунлик мавжуд бўлган ҳолатда уни ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтириш орқали ишлаб чиқарилаётган маҳсулот тури билан халқаро савдо муносабатларида иштирок этишга мумкин” лиги илмий жиҳатдан асосланган ҳисобланади.

Классик иқтисодий мактаб вакиллари томонидан ишлаб чиқилган мутлоқ ва нисбий устунлик назариялари асосида тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш бўйича илмий қарашлари маҳсулотни ишлаб чиқариш харажатларини оптималлаштириш ҳисобига маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтиришга қаратилганлигида умумий хусусиятлари ўз ифодасини топса, мутлоқ устунликда маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича мавжуд харажатлар оптималлаштирилса, нисбий устунлик назариясида эса маҳсулот ишлаб чиқариш билаан боғлиқ бўлган харажатларнинг муқобил вариантларини топиш ҳисобига нисбий устунликка эришиш мумкинлигида уларнинг ўзаро фарқли жиҳатлари намоён бўлади. Шу билан биргаликда, мутлоқ устунлик назариясига мувофиқ, ҳар қандай маҳсулот тури бўйича тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятини ошириш имкониятлари чекланган бўлса, нисбий устунлик назариясида эса аксинча, ҳар қандай маҳсулотни ишлаб чиқариш харажатларининг муқобил вариантларидан фойдаланиш ҳисобига экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини оширишга эришиш мумкин бўлади.

Жумладан, амалиётда нисбий устунлик назарияси маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини мутлоқ устунлик назариясига кўра кўпроқ таъминлаш имконияти мавжуд эканлиги ҳисобига тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятидан самарали фойдаланиш имкониятини нисбатан кенгроқ таъминлаши мумкинлиги ўз исботини топган ҳисобланади. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, бугунги кунда жаҳон амалиётида шаклланган маҳсулот ишлаб чиқаришнинг глобал занжирида турли мамлакатларнинг тадбиркорлик субъектлари интеграциялашувини чуқурлашишида айнан нисбий устунлик назарияларидан амалиётда фойдаланилаётганлиги кўзга ташланади.

Хулоса ва таклифлар

Хулоса қилиб айтганда, тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини оширишга қаратилган классик назарияларда ресурслар тақсимоли устувор аҳамият касб этади. Шу боис, тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятини оширишда фақатгина мазкур назарияларнинг қўлланилиши юқори самарадорликка эришиш имкониятларини чеклаб турли назариялардан бир вақтнинг ўзида ўзаро интеграциялашган тартибда миллий хусусиятлардан келиб чиқиб фойдаланиш орқали мамлакат иқтисодий шарт-шароитларига мос бўлган хусусий моделни шакллантирилиши энг самарали ёндашув сифатида қаралиши мумкин.

Умуман олганда, Ўзбекистон шароитида халқаро савдо назарияларининг бирортаси алоҳида ҳолда тўлиқ амал қилмайди. Аксинча, уларнинг турли элементлари иқтисодиётнинг ривожланиш босқичига мос равишда уйғунлашган ҳолда намоён бўлмоқда.

Шу боис, тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятини оширишда классик ресурсга асосланган ёндашувлардан инновация ва юқори кўшилган қиймат яратишга йўналтирилган моделга босқичма-босқич ўтиш стратегик аҳамиятга эга ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Smith, A. (2022). *The Wealth of Nations: Modern Interpretations*. Oxford University Press.
2. Schumpeter, J. A. (2021). *Capitalism, Socialism and Democracy*. Routledge.
3. Porter, M. E. (2023). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Free Press.
4. World Bank. (2024). *SMEs Export Development in Emerging Economies*. Washington DC: World Bank.
5. OECD. (2023). *Enhancing SME Export Competitiveness*. Paris: OECD Publishing.
6. Krugman, P., & Obstfeld, M. (2022). *International Economics: Theory and Policy* (12th ed.). Pearson.
7. Каримов, Б. Т., & Усмонов, Р. С. (2023). “Ўзбекистонда кичик бизнес экспорт салоҳиятининг ҳудудий таҳлили.” *Марказий Осиё иқтисодиёти журнали*, 5(1), 33–48.
8. Asian Development Bank. (2024). *Digital Tools for SME Export Growth in Central Asia*. Manila: ADB.
9. Абдуллаев, А., & Турсунов, С. (2023). “Ўзбекистонда тадбиркорлик субъектлари экспорт фаолиятининг ARDL модели асосида таҳлили.” *Иқтисодиёт ва статистика илмий журнали*, 6(2).

